

СТРАТЕШКА КУЛТУРА И ЊЕНИ КЉУЧНИ ЧИНИОЦИ КАО ДЕТЕРМИНАНТА СТРАТЕШКОГ МИШЉЕЊА И ДЕЛОВАЊА РАЗЛИЧИТИХ НАЦИЈА И ДРЖАВА

Дарко Глишић

Генералштаб Војске Србије, Управа за обавештајно-извиђачке послове

У зависности од времена у којем су стварали, држава (региона) чије су стратешко деловање истраживали, као и теоријског, али и идеолошког, опредељења истраживача, аутори који су се бавили питањима стратешке културе су идентификовали велики број чинилаца, из различитих природних и друштвених области, који (пресудно) утичу на стратешке одлуке, понашање и деловање државе на плану спољне и безбедносне политике. Овај рад нема за циљ да изложи и детаљно опише све ове чиниоце, већ да систематизује постојећа теоријска и практична сазнања о оним чиниоцима који, по мишљењу аутора рада, спадају у ред најзначајнијих, са посебним акцентом на анализи њиховог утицаја на стратегију и спољну и безбедносну политику појединих кључних држава међународног система. У раду је обрађено пет чинилаца стратешке културе који долазе из две групе извора: физичка (географски положај, ресурси и богатство државе) и политичка (историјско искуство, политичка традиција и уверења националне елите) под чијим се утицајима образује стратешки културни идентитет нације, односно државе као најважнијег субјекта међународних односа.

Кључне речи: *стратешка култура, стратешко мишљење, међународни односи, стратегија, безбедност, спољна политика*

Увод

У друштвеним наукама уопште, а посебно у политичким наукама, војној и науци о међународним односима, постоји већи број појава и категорија – појмова чији је досег, значај и утицај у теорији и пракси друштвених односа готово универзално признат и прихваћен, а да истовремено постоји велико неслагање око њиховог појмовног и садржајног одређења. У ову групу појмова и појава, поред рата и мира, силе и моћи, националног интереса, безбедности, међународног поретка, ... и тсл., се могу сврстати стратегија и (стратешка) култура.

Још од времена великих стратегиста античког доба, преко Клаузевица, па све до средине 20. века, стратегија је искључиво посматрана као „умеће ратовања“, односно као теорија и пракса (вештина) вођења рата, употребе и претње употребом војне силе за постизање циљева политике. Значајне промене у међународном систему на-

кон Другог светског рата условљене снажним ривалитетом између два идеолошки супротстављена блока, праћене свеопштим страхом од нуклеарног Армагедона, убрзаним и свеобухватним развојем друштва и друштвено-хуманистичких наука допринели су појави све већег броја теоретичара из различитих области друштвеног живота који су заступали знатно другачији, интердисциплинарни приступ у изучавању стратегије. Последишно, предмет стратегије је надишао и „прогутао“ проблем рата и значајно се проширио на друге аспекте друштвеног живота попут политичке, економске, социјалне, информационе, културне, технолошке и друге димензије.¹

Међутим, овакво поимање стратегије је са собом носило један инхерентан проблем – непостојање универзално прихватљиве дефиниције појмовног и садржајног одређења. Без намере да дубље улазимо у анализу садржаја и обима појма стратегије, за потребе овог рада користит ćemo дефиницију Митра Ковача који стратегију (државе) одређује као „опште и интегрално програмско становиште за очување и достизање највиших националних (државних) вредности и интереса, уз ангажовање умних, духовних и материјалних потенцијала државе ради њене заштите и успешног развоја, кроз остваривање дефинисаних циљева у миру и рату“. Исти аутор даље истиче да стратегија у практичном смислу представља „општу идеју о реалном и/или виртуелном усмеравању политичке, економске и војне моћи државе ради заштите и достизања највиших националних (државних) интереса ...“.²

Све стратегије, осим функције објашњења свог предметног окружења и предвиђања будућег развоја догађаја у одређеним сферама друштвеног живота, пружају и објашњење онога што је претходило и определило очување постојећег и/или заузимање новог правца у даљем кретању друштва уопште, односно у појединим областима друштвеног живота. Важно је напоменути да осим пуке, махом испразне теорије, нема готово никаквог практичног смисла „изучавати стратегију и/или стратешки мислити“ уколико је ток догађаја унапред одређен и непроменљив, па стога и „нема могућности нити простора за појединце или групе да праве рационалне изборе“.³ Стога, стратешко мишљење, али и деловање може постојати само онда када постоје реалне могућности избора. Најзад, један од највећих стратезиста и војних мислилаца свих времена, Карл фон Клаузевиц, је стратегију одредио и као „царство избора“.

Међутим, политичка и војна историја је пуна примера да се у контексту истих или сличних реалних могућности (рационални) актери готово по правилу понашају различито. Осим тога, из бројних примера можемо закључити да је избор модела (начина) понашања – деловања државе у одређеној ситуацији ограничен на број који је увек мањи од укупног броја (могућих) расположивих модела понашања. Због тога се логично намеће питање шта је то што спутава, односно усмерава стратешке актере да донесу одређене одлуке или да се понашају на одређени начин?

Разлози за одређену стратешки важну националну одлуку и потоње понашање државе су неретко бројни и различити.⁴ Ипак, значајан утицај на избор одређених од-

¹ Simić, Dragan R., *Svetska Politika*, Čigoja štampa, Beograd, 2009, str. 150-152, 177.

² Ковач М., Стојковић Д., *Стратезијско планирање одбране*, ВИЗ, Београд, 2009, стр. 201-204.

³ Simić, Dragan R., *Svetska Politika*, Čigoja štampa, Beograd, 2009, str. 182-183.

⁴ Највећи број одлука, па тако и оних стратешких, који доносе најважнији представници државе су производ компромиса између више различитих, често супротстављених интереса различитих министарстава, агенција, утицајних група и појединаца, у условима ограничених ресурса, тензије, непотпуних информација и процена.

лука и понашање државе има *стратешка култура*, односно *успостављени културни обрасци друштва* којем доносилац одлука (појединац или мања група) припада и са чимим садржајима (идентитет, историја, веровања, вредности, ...) су у трајној, нераскидивој вези. Имајући у виду чињеницу да сви људи, а самим тим и доносиоци одлука, инхерентно „културна створења“, изданци и носиоци културе друштва којем припадају, тај културолошки образац ће увек бити присутан тамо где се они налазе, и имати, некада мали, а понекад пресудан утицај на њихове одлуке и понашање које могу имати дубоке и далекосежне последице по државу и друштво.

Иако је стратешка култура као појам постао саставни део језика науке о међународним односима и стратешких студија тек 1977. године, када га је амерички политиколог Џек Снајдер употребио у свом раду о совјетској нуклеарној стратегији,⁵ проучавање и признавање значаја утицаја културе у разумевању стратешке стварности није нова појава. Утицај културе на (стратешко) мишљење и деловање је био широко препознат још у античко време, а интересовање за проучавање стратешке културе је нагло порасло након Првог светског рата и са мањим осцилацијама у његовом интензитету било присутно у теорији међународних односа током Другог светског и Хладног рата, али и након његовог завршетка.⁶

Иако на пољу изучавања стратешке културе постоји велико неслагање међу истраживачима, како око њеног појмовног и садржајног одређења, тако и око начина деловања, за потребе овог рада користићемо дефиницију Кери Лонгхурст (*Kerry Longhurst*) која стратешку културу одређује као „скуп уверења и ставова о употреби силе, те праксе везане за употребу силе, који постоје у оквиру једне групе и који се временом развијају кроз јединствени продужени историјски процес“. Лонгхурст истиче да се стратешка култура обликује и ствара током „формативних периода“, те да се ради о променљивој и динамичној, али временски постојаној појави која тежи да надживи еру у којој је настала.⁷

Кључни чиниоци стратешке културе

У условима појачане међузависности и глобализације, великих промена у структури међународног система, обиму, садржају и карактеру међународних односа, убрзања времена и сажимања простора, у новом светлу се постављају нека од кључних питања спољне и безбедносне политике и стратегије, укључујући питања дефиниције, садржаја, актера, али и фактора који пресудно обликују, опредељују и ограничавају стратешке одлуке, активности и могућности држава у њиховом (спољно)политичком деловању. И данас као и много пута раније, око наведених питања постоји велико неслагање међу истраживачима и теоретичарима, па и самим актерима спољне и безбедносне политике. Ова неслагања постају све израженија како се број субјеката и чинилаца међународних односа повећава, а садржаји и форме међународног деловања постају све богатији и уједно много сложенији за разумевање, праћење и предвиђање.

⁵ Snyder, Jack L., *The Soviet Strategic Culture: Implications for Limited Nuclear Options*, RAND Corporation, Santa Monica, 1977.

⁶ За шири историјски приказ утицаја стратешке културе на стратегију видети: Zaman, Rasheed U., (2009) „Strategic Culture: a „cultural“ understanding of war“, *Comparative Strategy*, 28(4), pp. 68-71.

⁷ Тоје Асле, (2009) „Strateška kultura kao analitički alat“, *Bezbednost zapadnog Balkana*, 4(14), str. 3-5.

Стратешка култура, баш као стратегија и култура уопште, је од самог свог настанка предмет енергичне дебате, коју карактеришу значајна и дубока неслагања између истакнутих научних радника у овој области, не само око њене појмовне дефиниције и садржајног одређења, него пре свега око (кључних) фактора који утичу на стратешко мишљење⁸ и усмеравају и одређују стратешко понашање и деловање⁹ држава на плану спољне и безбедносне политике, које називамо чиниоцима стратешке културе. *Под појмом чиниоца стратешке културе подразумевамо оне факторе, чиниоце и околности који мотивишу, обликују, ограничавају, условљавају и опредељују одлуке, понашање и деловање државе на плану спољне и безбедносне политике, у циљу промоције, реализације и заштите њених вредности и интереса.*

Радови из области теорије стратешке културе који се експлицитно баве проблемима одређења и проучавањем утицаја ових чинилаца на стратегију и спољну и безбедносну политику држава нису бројни и настали су углавном у САД, и делом у западној Европи, у покушају стварања оквира за систематско научно проучавање и анализу феномена стратешке културе. Ставови најзначајнијих аутора по овим питањима су формиран под снажним утицајем парадигми основних теорија међународних односа реализма и либерализма и њихових новијих варијанти, као и фундаменталних претпоставки геополитичке мисли и историјско-социолошке школе. Упркос великом доприносу на указивању одређеног броја чинилаца, њиховог значаја, утицаја и садржајности у стратешкој култури, оно што наведене приступе карактерише је одсуство систематичности и целине што се манифестује фокусирањем анализе на мали број држава и само на оне аспекте, чиниоце и случајеве стратешког деловања држава који потврђују теоријске хипотезе њихових аутора.

Фактори које различити аутори идентификују као кључне чиниоце који утичу на стратешку културу нације су заиста бројни, те се у неким радовима поједини чиниоци стратешке културе групишу у различите групе извора: *физичка* (географија, клима, природни ресурси, генерацијске промене и технологија); *политичка* (историјско искуство, политички систем, веровања елите, војна организација); и *социјално-културна* (митови, симболи и писани споменици).¹⁰ Имајући у виду ограничења обима који намеће рад ове врсте, у наставку ћемо се тежишно фокусирати на анализу утицаја чинилаца који по мишљењу аутора овог рада спадају у ред најзначајнијих, а они су: географски положај, ресурси и богатство државе, историјско искуство, политичка традиција и уверења националне елите.

⁸ За потребе овог рада користићу сопствену дефиницију стратешког мишљења, а под овим појмом подразумевам критички и креативан мисаони процес усмерен на сагледавање стања и промена стратегијског (безбедносног) окружења ради утврђивања његовог утицаја на одновне вредности и виталне интересе државе, као и промишљање о визији пожељног стања стратегијског окружења, и могућим и жељеним начинима и средствима за реализацију и заштиту националних вредности и виталних интереса и остваривање утврђених циљева националне политике.

⁹ За потребе овог рада користићу сопствену дефиницију стратешког деловања, а под овим појмом подразумевам свесне, координисане, планске и усмерене активности, поступке и делатности државе које се предузимају у циљу промоције, реализације и заштите основних националних вредности и виталних интереса и остваривање утврђених циљева националне политике.

¹⁰ Lantis Jeffrey S., Howlett Darryl, *Strategic Culture*, наведено према: Baylis John, Wirtz James J., Gray Colin S., *Strategy in the Contemporary World*, Oxford University Press, Oxford, 2016, pp. 88-90.

Географски положај

Још од античких дана бројни филозофи, теоретичари и државници су *географском простору* придавали велики значај и доминантну, готово пресудну улогу за настанак и развој људских заједница, њихових политичких и друштвених творевина и свих друштвених процеса, па самим тим и међународних односа. Имајући у виду чињеницу да државе, као главни субјекти међународних односа, не могу настати, нити постојати у другачијем облику него као територијална друштва,¹¹ разумљиво је да се у проучавању спољнополитичког понашања и деловања државе, утицајима географског положаја и природних особина простора даје посебно место.

У том смислу можемо разликовати више различитих географских елемената и својстава, попут географског положаја, величине територије, рељефа, природних богатстава, типа и облика граница, за које су заговорници реалистичке и геополитичке школе међународних односа тврдили да одређују моћ, положај, значај и улогу државе у међународним односима, степен и облик њене међузависности и карактер њених односа са другим државама. Близина граница државе у односу на велике силе неретко представља значајан фактор у креирању и спровођењу њене спољне и безбедносне политике, као у случају Финске и Норвешке које (су) због присуства снажног суседа - Совјетског Савеза (и Русије) по појединим питањима често вод(ил)е опрезну, конструктивну и политику неутралности. Границе држава у значајном броју случајева представљају резултат преговора, док су код одређеног броја држава оне успостављене као оне директан продукт оштрих и дуготрајних сукоба, и као такве су и данас спорне. Број и карактер односа са суседима такође утиче на стратегију и политику државе. Поједине државе са већим бројем (непријатељски настројених) суседа могу бити суочене са вишеструким безбедносним дилемама које обликују њихову стратешку оријентацију на плану спољне и безбедносне политике, као у случају Израела или Јужне Кореје.¹²

Географски фактори, према учењима географских материјалиста и детерминиста, нису само значајни параметри спољне и безбедносне политике неке државе, већ пресудно утичу и на националне особине, карактер друштвених институција, богатство, стратешку културу и свеукупни развој и напредак једног друштва. Крајем деветнаестог и почетком двадесетог века, у науци се јављају први озбиљни, систематични радови који су разматрали утицај просторних чинилаца на политичке и безбедносне интересе и стратегију држава. Радови америчког адмирала Алфреда Махана (*Alfred T. Mahan*) и британског географа Халфорда Макиндера (*Halford J. Mackinder*) су скренули посебну пажњу на значај и утицај морских пространстава, односно евроазијске копнене масе – „светског острва“ на укупне међународне односе и вечну борбу између „таласократија“ – либералних и демократских „сила мора“ и тзв. телурократија – конзервативних и аутократских копнених сила.

¹¹ Димитријевић В., Стојановић П., *Међународни односи*, Службени лист СРЈ, Београд, 1996, стр. 171.

¹² Lantis Jeffrey S., Howlett Darryl, *Strategic Culture*, наведено према: Baylis John, Wirtz James J., Gray Colin S., *Strategy in the Contemporary World*, Oxford University Press, Oxford, 2016, pp. 88-89.

Пример Велике Британије

Приликом разматрања пресудног утицаја географског фактора на формирање стратешке културе, а последично и на стратешко понашање, као типични представник тзв. таласократске државе се истиче Велика Британија. И то није нити случајно, ни безразложно. Наиме, може се рећи да је географски положај ове острвске земље на северозападу Европе имао пресудан утицај на њен историјски развој, и место и улогу у међународном систему. Након пораза у Стогодишњем рату (1337-1453) и губиткаседа на европском тлу, Велика Британија је изгубила сваку наду и жељу за стицањем статуса велике континенталне силе. Међутим, због близине својих граница европском континенту, Велика Британија је увек била животно заинтересована за текући и будући развој стратешких политичких и војних прилика у Европи.¹³

Имајући у виду своје стратешке потребе, геостратешки и геополитички положај и дубоко уверење елита да егзистенцијална претња по њен опстанак долази са мора, а у одсуству реалне алтернативе, Велика Британија се стратешки „определила“ за развој и очување неоспорног преимућства сопствене поморске моћи и експедициони начин ратовања, уз помоћ чега је намеравала да спречи појаву хегемона и његову доминацију на европском тлу. Овакав развој догађаја је био могућ само у случају да Британија преузме улогу спољног (енг. *offshore*) балансера која је захтевала њено стално, активно стратешко деловање на стварању таквих безбедносних ситуација и околности у којој би потенцијални аспиранти за хегемонију били преокупирани сталним и изнова „новим“ претњама на континенту, и стога у немогућности да се остваре жељену доминацију. Како су британски главни изазивачи – континенталне силе, могли бити одлучно савладани само на копну, за остварење циља одржавања и очувања равнотеже снага, Велика Британија се нужно ослањала на савезнике на европском тлу који нису били стални, већ се савезништво стварало по потреби.¹⁴

Како није била у могућности да истовремено има и поморску доминацију и располаже са бројним, врхунски опремљеним и оспособљеним копненим снагама, Велика Британија је вољом своје географије „прихватила“ тзв. *посредни (индиректни) приступ ратовању и употреби силе*. Овај приступ у „обликовању“ међународног поретка се по мишљењу већине историчара све до средине двадесетог века заснивао на мање више јасном обрасцу по којем је Британија увек: подржавала другу најјачу државу државу на контоненту (или коалицију, коју је понекад и сама стварала); обезбеђивала један део – четвртину до трећину копнених – експедиционих снага за потребе коалиције; обезбеђивала (скромна) финансијска средства својим савезницима у току рата; када год је то било могуће „давала“ главнокомандујућег снагама у коалицији, и користила баш сваку прилику да искористи положај и убере плодове своје доминације на мору.¹⁵

¹³ Gray, Colin S., (2007), *British and American Strategic Culture*, Izvor: Internet, dostupno na: https://www.google.rs/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=6&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwjYsYHmnY7YAhVQ5aQKH2_BFkQFghVMAU&url=https%3A%2F%2Fusu.instructure.com%2Fcourses%2F418268%2Ffiles%2F62479657%2Fdownload%3Fverifier%3Dwngjz38tWje14ivh2AelDmbFIM59zTKTQNh6iM%26wrap%3D1&usg=AOvVaw3lWbi9TOaMBLdnVwWH3qop, pp.12-13, pristupljeno 27.11.2017.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Ibid., p.14.

Под снажним утицајем свог географског положаја, развила се британска стратешка култура која је сматрала поморску моћ државе и своју ратну морнарицу као „прву и последњу линију одбране нације“. Када год је Велика Британија водила борбу за национални опстанак, она је ту борбу водила на мору, а знатно касније једним делом и у ваздуху. Копнена војска готово никада није била посматрана као инструмент за национални опстанак, британска стратешка култура је своје копнене снаге тежишно сматрала инструментом који треба да задржи и експлоатише оно што је претходно омогућила Краљевска морнарица. То међутим не значи да Велика Британија није у својој историји имала тренутке када је морала да своју оружану силу употреби у облицима и начинима који нису својствени њеној стратешкој култури.¹⁶

Због потребе супротстављања снажно и брзо нарастајућој моћи Немачке, која је претила да у потпуности порази своје главне противнике на западу (Француска) и истоку (Русију), оствари хегемонију на европском тлу, угрози прекоморске британске колоније у Африци и овлада природним ресурсима на северу Африке, Блиском Истоку, источној Европи и у централној Азији, Велика Британија је била принуђена да у два наврата, од 1914. до 1918., односно 1939. до 1945. године, ангажује значајне снаге копнене војске и у дуготрајном, директном ратном сукобу са немачком војском претрпи такве губитке који нису забележени у њеној целокупној историји. Током оба светска рата, упркос великом бројном стању својих копнених снага на европском тлу, који је у периоду од 1914. до 1918. године просечно чак бројао око 2,1 милиона војника, ове британске снаге, иако су имале сасвим други карактер и обим задатака, су се називале експедиционим снагама.¹⁷

Потрешена „огромним“, „непримерено великим“ губицима у људству (више од 900.000 људи), који су по свом броју били већи од укупних губитака које је држава имала у претходна три века, британска шира јавност је била уједињена у уверењу да Велика Британија убудуће мора избећи овакву врсту рата по сваку цену, док је она стручна, посебно оличена у перу Басил Лидл Харта убрзо као кључни разлог за губитке навела одступање од традиционалног британског начина ратовања заснованог на *индиректном (посредном) приступу* и пристајање на тзв. „Клаузевицеву обману“ апсолутног рата. По њима, употреба британске (копнене) војне моћи не би никако требало да буде кључни ослонац политике и стратегије државе. Британска војна сила би се, „као и одувек“, требала користити „посредно“ и у најмањој потребној мери, тј. она би била само подршка економским и дипломатским средствима и напорима државе у рату,¹⁸ у којем би његова најкрвавија страна – материјална разарања и губици људских живота били резервисани за британске савезнике и непријатеље.

С друге стране, тзв. телурократске силе, односно државе чију територију карактерише значајно већи удео копнених површина, специфичан географски положај са дугачким, махом отвореним границама и многобројним суседима се суочавају са другачијим, вишеструким безбедносним дилемама које условљавају специфична стратешка опредељења које њихове стратешке културе боје другачијим бојама од стратешких култура поморских, „таласократских“ држава. Саме географске карактеристике

¹⁶ Ibid., pp. 16-17.

¹⁷ Ibid., pp. 13, 15-16.

¹⁸ Ibid., p. 16. Zaman, Rasheed U., (2009) „Strategic Culture: a „cultural“ understanding of war“, *Comparative Strategy*, 28(4), p. 71.

оваких држава намећу потребу за стварањем и јачањем оружане силе са циљем да у директној борби са својим непријатељима - другим континенталним силама на својим границама одбране и очувају суверенитет и интегритет државе, односно прошире и освоје нову територију – животни простор и обезбеде виталне ресурсе за опстанак и развој своје друштвене заједнице. Иако већина „телурократских“ држава има излаз на више мора, због хроничног стратешког проблема обезбеђења неометаног, сигурног изласка на отворена, посебно топла мора (нпр. Русија и Немачка), ове државе су значајна средства и ресурсе усмерили на развој својих копнених снага, односно на њихову ватрену моћ, масовност, мобилност и офанзивност.

Премда је у историји било покушаја да типичне копнене силе постану истовремено и првокласне поморске силе, на пример Француска током Наполеонових ратова и Царска Немачка почетком 20. века, ови покушаји су се углавном завршили неславно (Трафалгарска битка 1805. године, битка код Јитланда 1916. године).¹⁹ Кључне разлике између поморских и копнених сила нису у бројној величини, опреми и начину коришћења њихових оружаных снага (копнене војске и ратне морнарице), разлика се првенствено огледа у томе како њихов географски положај утиче на перцепцију настанка и развоја безбедносних ризика и претњи по нацију, односно на „усвојени“ начин њиховом супротстављању. Нема бољег модела, по скромном мишљењу аутора, да се сагледа пресудан утицај географије на политику и стратегију државе на плану националне безбедности, него на примеру Русије, највеће, најтипичније, стожерне копнене силе.

Пример Русије

Русија је огромна држава, са највећом територијом, највећим бројем (четрнаест) суседа и најдужом државном границом на свету. Премда има излаз на седам мора и два океана, Русија је због свог географског и геополитичког положаја практично изразито континентална земља. Због свог огромног пространства које у највећем делу карактерише одсуство значајнијих природних препрека и баријера, и великог броја потенцијалних аспираната на њену територију и природне ресурсе, у овој земљи се временом развила и снажно утемељила перцепција претње по безбедност државе која се базира на дубоком осећају стратешке рањивости, с једне, и потребе, односно нужде за територијалном експанзијом државе (царства) како би обезбедила своју безбедност и опстанак, с друге стране. Стога се, руска интерпретација међународних односа се традиционално увек заснивала на два основна стуба: реалполитици и геополитици.²⁰

¹⁹ Иако је током седамдесетих година прошлог века Совјетска Русија улагала значајна средства у развој своје морнарице, њена првенствена улога није била остваривање превласти на мору, већ онемогућавање приласка снага НАТО територији Совјетског Савеза и земаља Варшавског уговора са мора, спречавање и ометање поморских линија снабдевања снага НАТО, и војно присуство у земљама тзв. Трећег света и земљама у развоју.

²⁰ Sinovets Polina, (2016), *From Stalin to Putin: Russian Strategic Culture in the XXI Century, Its Continuity, and Change*, Izvor: Internet, dostupno na <http://www.davidpublisher.org/Public/uploads/Contribute/57eb1fe5a12bc.pdf>, p. 419, pristupljeno 28.11.2017.

Ermath Fritz W., (2006), *Russia's strategic culture: past, present, and ... in transition?*, Izvor: Internet, dostupno na: <https://fas.org/irp/agency/dod/dtra/russia.pdf>, p. 4, pristupljeno 28.11.2017.

Упркос чињеници о огромној територији и великој стратешкој дубини Русије, њена граница на западу, југу и југозападу је врло отворена, а стратешка дубина европског дела ове велике земље веома плитка. Русија је током своје историје често била мета напада и најезда, до 17. века од стране азијатских и монголских племена на истоку, а у последња три века њени „непријатељи“ су долазили углавном са запада (Пољаци, Французи, Немци). Због тога се Русија, у осигурању своје безбедности, традиционално стратешки опредељује за успостављање безбедносног појаса од стране тзв. тампон (енг. *buffer*) држава око својих „угрожених“ граница преваходно на западу, а мањим делом и на југозападу земље.²¹

Већи део својих стратешких напора током 19. и 20. века Русија је уложила у померању својих граница и сфере утицаја што даље на запад и југозапад како би проширила своју стратешку дубину и заштитила витални део своје територије у којем се налази највећи део њеног становништва, њени пољопривредни потенцијали и кључна привредна и транспортна инфраструктура. Први ред тампон земаља кључних за безбедност Русије, које је она током овог периода „апсорбовала“ су биле тзв. балтичке државе (Естонија, Летонија и Литванија), Белорусија и Украјина, а убрзо затим и делови држава тзв. другог низа – источна Пољска и Румунија (Бесарабија).²² Како би осигурала своју безбедност и омогућила овакав развој догађаја Русија је морала да се у потпуности ослони на снагу своје војне моћи, која је традиционално била и остаје кључни инструмент руске стратегије.

По схватању појединих аутора, руска стручна и академска јавност је наклоњена геополитичком концепту Халфорда Макиндера по којем територија Русије представља темељ „Срца копна“ (енг. *Heartland*) чија контрола има витални значај за управљање „Светским острвом“ и светску доминацију. Сваки губитак тампон зона, се у Русији сматра уводом у директно угрожавање виталних интереса националне безбедности и положаја моћи Русије на међународном плану, који за коначни циљ управо има остваривање светске доминације.²³ У овом светлу треба посматрати изјаву руског председника Владимира Путина из 2005. године, да је распад СССР-а (и Варшавског уговора) „највећа геополитичка катастрофа 20. века“, када је „губитком“ источне Европе, балтичких и кавкаских република бившег СССР, Русија у геополитичком и безбедносном смислу изгубила све оно што је стварала у претходна два века.²⁴ На послетку, кључна дешавања на просторима руског „блиског суседства“ у протеклој деценији, као што су јачање активности и руског утицаја у Организацији договора о колективној безбедности (ОДКБ), војна интервенција у Грузији, а нарочито руско војно ангажовање и енергетска политика у, и око Украјине, која са Белорусијом представља последњу линију одбране руских западних граница, јасно указују на значај и трајност утицаја географског фактора руске стратешке културе на њено стратешко деловање на плану националне безбедности.

Friedman George, (2016), *10 maps that explain Russia's strategy*, Izvor: Internet, dostupno na: - <http://www.businessinsider.com/10-maps-that-explain-russias-strategy-2016-1> , pristupljeno 28.11.2017.

²¹ Sinovets Polina, (2016), *From Stalin to Putin: Russian Strategic Culture in the XXI Century, Its Continuity, - and Change*, p. 419. Friedman George, (2016), *10 maps that explain Russia's strategy*.

²² Friedman George, (2016), *10 maps that explain Russia's strategy*.

²³ Sinovets Polina, (2016), *From Stalin to Putin: Russian Strategic Culture in the XXI Century, Its Continuity, and Change*, p. 419.

²⁴ Friedman George, (2016), *10 maps that explain Russia's strategy*.

Ресурси и богатство државе

За многе истраживаче моћ државе заузима централно место, како у теорији, тако и у реалности не само спољне и безбедносне политике већ и свеукупних друштвених односа, укључујући и оних који се одвијају у међународном окружењу. За представнике реалистичке парадигме међународних односа, стицање, очување, увећање, пројекција и примена моћи је основни начин за обезбеђење опстанка државе и нације и средство за реализацију, унапређење и заштиту њених националних интереса и вредности у анархичном и непријатељском спољном окружењу. У складу са овим схватањима, државе се не разликују у погледу својих спољнополитичких циљева, већ само у погледу своје моћи и способности да их реализују.

Моћ коју држава поседује одређује њен положај у међународном систему, а распоред и дистрибуција укупне моћи у систему одређује његову структуру и обликује начин на који његови појединачни елементи – државе делују једни на друге. Сходно томе, ниво моћи и способности државе сужава или шири избор њених одлука и могућих алтернатива, ограничава или подстиче одређено спољнополитичко понашање и деловање и доприноси дефинисању циљева, приоритета и стратегије њене спољне политике. Што је држава снажнија и богатија она је склонија да игра многу активнију улогу у међународном систему, и да пројекцијом и обилатим коришћењем своје моћи у односима са другим државама, као и осталим међудржавним и недржавним субјектима, контролише или чак креира стварност међународних односа у складу са својим потребама, националним интересом и вредностима.

Обим и предмет овог рада намећу бројна ограничења, стога у даљем нећемо ићи у сасвим оправдану и сврсисходну анализу питања дефиниције, опсега и домаћаја моћи, као и могућности њеног мерења или упоређивања са моћи других држава. Ипак, важно је напоменути да се кључна разлика може повући између две врсте мерâ или описа моћи: *бихејвиоралне моћи*, односно способности неког политичког субјекта да жељени резултат (исход) достигне или оствари променом понашања једног или више других субјекта и *моћи базиране на ресурсима*, где се ова способност тежишно заснива на поседовању одређених материјалних, махом природних богатстава и осталих ресурса друштвено-политичких заједница.²⁵

За наше даље разматрање кључних чинилаца стратешке културе, од посебног значаја ће бити сагледавање начина на који значајно поседовање (или непоседовање) материјалних и људских ресурса, као извора моћи и богатства државе, утиче на формирање њене стратешке културе и њено стратешко понашање и деловање. Иако могућности (богатство) државе нужно не одређују њено понашање, оне га ограничавају, нарочито онда када их она (држава) нема. Средње и мање државе које не располажу потребним ресурсима, које нису у стању или нису спремне да за потребе осигурања своје безбедности самостално одржавају захтеване одбрамбене капацитете и способности углавном траже колективне аранжмане.²⁶ Оне преостале, које инсистирају на томе да остану „самосталне и самосвојне“, у потенцијал-

²⁵ Nye Joseph S., Keohane Robert O., (1998), „Power and Interdependence in the Information Age“, *Foreign Affairs*, Vol. 77, No.5, p. 85.

²⁶ Тоје Асле, (2009) „Strateška kultura kao analitički alat“, *Bezbednost zapadnog Balkana*, 4(14), str. 13.

ном сукобу са снажнијим противником све наде и напоре полагају у стратегије усмерене на његово непрекидно и дуготрајно изнуривање до коначне победе.

Обдареност људским и материјалних ресурсима је моћним и богатим државама омогућило луксуз да приликом разматрања питања националне безбедности не врше никакве калкулације, њихово богатство им наизглед даје потпуну слободу стратешког деловања на обликовању њихове стратешке стварности. Начин на који материјални и људски ресурси једне нације могу да утичу на њену стратешку културу и стратешко деловање државе је можда најбоље сагледати на примеру Сједињених Америчких Држава (САД) и Русије.

Пример САД

Сједињене Америчке Државе су, готово од самог настанка нације, одувек била просторно веома велика, и економски изузетно богата земља, те је стога њена стратешка култура неминовно морала да одслика ту реалност. САД су, као велика и изразито богата држава, у претходна два века, водиле више мањих или већих, класичних или „неконвенционалних“ ратова, како на сопственој, тако и на туђој територији, на начин који се очекује од државе и друштва богато обдареног људским, а нарочито материјалним ресурсима – богаташким стилем. Сиромашне државе су осуђене да своје ратове воде на један умерен и штедљив начин, оне и немају другог реалног избора већ да покушају да ратним луксавством, истрајношћу и инвентивношћу победе своје богате непријатеље. Ово, међутим, не важи и за САД. То је можда најјасније исказао Семјуел Хантингтон наводећи:

„САД су велика земља и ми би требали да водимо ратове на тај (велики) начин. Једна од наших највећих предности је наша масовност,... Величина, а не памет је наша предност и ми би требали да то искористимо... Ако морамо да (војно) интервенишемо ми би то морали да урадимо са надмоћном силом. Уколико Америка жели да оствари своје циљеве она мора без икаквих одлагања офанзивно деловати против главних снага непријатеља... Ми морамо да планирамо не само да победимо, већ да победимо брзо. *Наш циљ мора бити нокаут у првој рунди ...*“²⁷

Ова Хантингтонова запажања можда и најбоље одсликавају утицај америчког богатства у ресурсима и технологији на стратешку културу нације. Историјски гледано, још од времена америчког грађанског рата, САД не само да су биле у могућности да за потребе вођења рата мобилишу читаво друштво и огромне привредне капацитете државе, ради стварања одлично опремљене и снабдевене оружане силе, него су то по правилу увек и чиниле. Као највећа и најбогатија (пост)индустријска држава света, земља високих технологија и економије великог обима, Америка је водила и наметала такав тип ратовања, базиран на великој масовности и мобилности, огромној ватреној моћи, ослонцем на најновија технолошка решења и обилату логистичку подршку, у којем ниједна друга држава објективно није у стању да јој парира. Што је задатак и захтев овакве врсте конвенционалног рата (било да је он регионалног или глобалног карактера) већи, то је америчко друштво спремније да га изврши и испуни.²⁸

²⁷ Gray, Colin S., (2007), *British and American Strategic Culture*, pp. 20-21.

²⁸ Ibid, pp. 20, 23-24.

Међутим, супериорност у богатству и материјалним ресурсима са собом носи и одређен број озбиљних проблема. Квантитет војне моћи често може да однесе превагу над квалитетом њене употребе зарад остваривања постављених циљева. Обилге у материјалном богатству често рађа претерану и неутемељену самоувереност и смањује насушну потребу за инвентивношћу и креативношћу, која је пресудна у сваком сукобу. Ови проблеми у случају САД су нарочито дошли до изражаја у неконвенционалним и асиметричким ратовима које је ова држава водила у Вијетнаму, Авганистану и Ираку. У оваквим „малим“, ограниченим ратовима, без јасних подела и граница, где је непријатељ сакривен међу цивилном популацијом, кључне предности америчке војне силе – офанзивност, масовност, технологија и ватрена моћ нису од пресудног значаја за крајњи исход рата.

Рат који наноси значајне губитке у људству, а захтева опрезност, обуздавање и ограничавање слободе деловања, минималну употребу силе и дуготрајну посвећеност и стрпљење није никада била јака страна ни америчке војске ни америчког друштва у целини.²⁹ У ситуацији „замора“ ресурса, када губици у људским животињама и трошкови у новцу почну да надмашују стратешку вредност исхода овакве врсте рата, амерички народ и политичари подједнако, показују склоност да траже излаз са ратне позорнице много пре него што се завеса коначно спусти. Ова карактеристика америчке стратешке културе је забрињавајућа, имајући у виду улогу коју Америка има у међународном систему, и нелинеарни и све више асиметрични, неконвенционални карактер савремених, а врло извесно и будућих оружаних сукоба.

Пример Русије

Највећи број совјетских и руских војних стратега, као и високих државних званичника је одувек наглашавао потребу потпуног пораза и тоталног уништења непријатеља-агресора уколико дође до рата. У остварењу тог најважнијег државног циља, губици, посебно они у људству, нису никада били од пресудног значаја.³⁰ Наиме, за руску стратешку културу, посебно у домену војне стратегије и оперативне вештине, од најранијих периода руске државе, па стога и током оба светска рата и Хладног рата, посебно место и најважнији ресурс на који се ослањала је била масовност њене војне силе, а нарочито њен људски потенцијал. Савремена борбена средства и системи, који су били производ и понос руске војне индустрије, су у највећој мери посматрани као „мултипликатори моћи“, а не као кључни елементи унапређења ефикасности и ефективности руске војне силе, који би требали да омогуће победу над непријатељем уз мање руско војно ангажовање и напрезање људских ресурса.³¹

Традиционална способност и опредељење руске државе да се у борби за своју безбедност тежишно ослони на наизглед неограничен резервоар људских ресурса, је последично довела до стварања стратешке културе која је у највећем обиму неосетљива на огромне губитке људских живота у подухватима пресудним за опстанак и напредак руске нације и „мајке Русије“. У прилог овој тврдњи говоре и подаци о више-

²⁹ Ibid.

³⁰ Sinovets Polina, (2016), *From Stalin to Putin: Russian Strategic Culture in the XXI Century, Its Continuity, and Change*, p. 421.

³¹ Ermarth, Fritz W., (2006), *Russia's strategic culture: past, present, and ... in transition?*, p. 5.

струко већим директним војним губицима тадашњег СССР у односу на снаге нацистичке Немачке. У једном од својих мемоара, совјетски маршал Жуков је навео франпантан начин уклањања минско-експлозивних препрека, где су совјетски команданти прво слали пешадију да своји животима „открију“ препреке, затим инжењеријске јединице да их уклоне, а тек се на крају појављивала „скупоцена“ војна техника.³²

Овакво стратешко опредељење Русије, поред очигледног, нерационалног трошења супстанце нације, која је у претходним годинама већ узела свој данак, има за последицу потребу за константним одржавањем изразито бројних оружаних снага, сталног састава, који се тежишно попуњавају рочним војницима и велике регрутне, војно индустријске и економске базе која треба да одржи и подржи овакав национални подухват. То је врло скупо, неефикасно и рекло би се ризично настојање, нарочито у ситуацији израженог, дуготрајног демографског пада у земљи и слабе и непродуктивне економије Русије, с једне и демографског, економског и војног јачања значајног броја држава у њеном окружењу и опасном приближавању НАТО њеним границама, с друге стране.

Историјско искуство и политичка традиција

Историјско искуство игра врло значајну улогу у стварању и развоју држава, као и њихових стратешких културних идентитета. Различита и неретко погрешна схватања историје су, како то тврди француски историчар Ернест Ренан, незаобилазни део постојања сваке нације. Када говоримо о међународним односима, можемо закључити да нема објективне историјске истине, национална историјска сећања превасходно одражавају колективна „искуства народа која су су тесно уплетена у ткиво националних држава“.³³ Приликом разматрања утицаја историје на формирање и еволуцију стратешке културе, од посебног значаја су они сегменти националне историје који се могу третирати као пресудна историјска искуства једне нације. Већина истраживача се слаже у оцени да трауме рата и/или његове последице, као и сеизмички политички и социјални поремећаји у друштву пресудно утичу на схватање историје и развој стратешке културе.

Потврду ових тврдњи можемо видети на примеру кумулативног утицаја два светска рата на разарање и стварање модерне Европе. Страхоте ратних разарања су дубоко усађене у колективну свест велике већине европских нација (држава) што је утицало на стварање и развој стратешке културе која тежи да по сваку цену спречи понављање сурове прошлости и избегне оживљавање тзв. реалполитике, засноване на уским националним интересима, ослањању на и честој употреби (војне) моћи у међусобним односима између држава. Уместо тога, европске државе су се, насупрот конфронтацији и ослонцу на сопствене снаге у безбедносној политици, тежишно определиле за сарадњу и улазак у економске и војно-политичке савезе. Ово међутим не значи да су се европске земље и њихови изабрани представници у потпуности одрекли употребе (војне) силе у међународним односима. Они су вољни да је користе само тамо где објективно једино и могу³⁴ и у случајевима када се заједнички сложе око улазне и излазне стратегије (наме-

³² Sinovets Polina, (2016), *From Stalin to Putin: Russian Strategic Culture in the XXI Century, Its Continuity, and Change*, p. 421.

³³ Тоје Асле, (2009), „Стратешка кultura као аналитички alat“, *Bezbednost zapadnog Balkana*, 4(14), str. 11.

³⁴ Најчешће у земљама Подсахарске Африке - бившим европским колонијама. Видети: *Ibid.*, str. 16.

ра и очекиваних исхода) у неком сукобу, односно онда када су тзв. хуманитарни добици високи, а цена која се плаћа у животима и националном богатству мала.³⁵

На другом крају света, драматична искуства Кине из „столећа понижења“ које је започело тзв. Опијумским ратовима, а затим наставило њеним насилним „отварањем“ за трговину са Западом и јапанском инвазијом и окупацијом земље праћене злочинима, експлоатацијом, разарањем и понижењем земље, њене богате историје, и дуге и плодне цивилизације, су оставила снажан, неизбрисив траг на стратешку културу, безбедносно и спољну политику „средишњег краљевства“. Историјски уцбеници у Кини су, поред блиставих сведочанства о дугом трајању, издржљивости, посебности и јединства „кинеског света“ препуни не тако сјајним примерима понижења нације од стране водећих сила Запада и Јапана, који опомињу државу и целокупан народ, захтевајући да се слична ситуација Кини више никада не сме поновити. Због тога култ активне (само)одбране од спољних нападача и изазивача опстанка и развоја Кине, праћен безкомпромисном истрајношћу за обезбеђење поновног националног уједињења (са Тајваном), иде раме уз раме са традиционалним учењима Конфучија и Сун Цуа о умерености и мирољубивом суживоту са другима, као и пажљивом проматрању стратешког окружења и одлучном (превентивном) деловању. Залагање за изградњу хармоничног, мирољубивог мултиполарног света, с једне, и недавно отворено кинеско звецкање оружјем у источном и јужном кинеском мору, пројекција њене војне моћи у стратешки важном Малајском мореузу и Бенгалском заливу, као и неретки и нескривени изливи снажног анти-западног и анти-јапанског расположења у кинеској јавности и стручним круговима, с друге стране, по неким ауторима су показатељ праве стратешке културе Кине – чврсто утемељене на реалполитици, са конфучијанском наградњом (маском).³⁶

Понашање и деловање држава је под снажним утицајем *политичких традиција* њихових народа и елита. Упркос бројним сличностима по питању политичког и друштвено-економског уређења, нивоа економског развоја, законских овлашћења и степена политичке контроле актера спољне политике, спољнополитичко понашање и деловање држава у међународној средини се неретко знатно разликује. Узмемо ли као пример Велику Британију, Француску и Шведску, три индустријски високо развијене државе Европске уније, са снажним и стабилним демократским политичким институцијама и диверзификованом тржишном привредом, видећемо да се њихове спољнополитичке и безбедносне преференције, али и конкретно деловање на међународном плану разликује. Велика Британија је држава са вишевековном империјалним традицијом и привилегованим статусом велике силе, чије је спољнополитичко понашање и деловање одувек карактерисала изразита независност и селективно ангажовање у односима на европском континенту, коју је зарад заштите сопствених интереса често пратила политика вештог, намерног сукобљавања или „одбровљавања“ других великих спољнополитичких играча. Рефлексије ове традиције су видљиве и данас, посебно у специјалним односима које Велика Британија гаји са глобалном суперсилом – САД, и посебним и резервисаним приступом по питањима, економске и спољне и безбедносне политике унутар Европе.

Француска спољна и безбедносна политика је умногоме одраз дугогодишњег уверења њених бројних и истакнутих државника о специјалној улози и „цивилизаторској ми-

³⁵ Toje Asle, (2009) „Strateška kultura kao analitički alat“, *Bezbednost zapadnog Balkana*, 4(14), str. 13-14, 21.

³⁶ Tellis, Ashley J., (2016) *Understanding Strategic Cultures in the Asia-Pacific*, pp. 19-20, Izvor: Internet, dostupno na: http://www.nbr.org/publications/strategic_asia/pdf/StrategicAsia2016_Overview_Tellis.pdf, pristupljeno 28.11.2017.

сији“ (фр. *la mission civilisatrice*) коју она има у свету, а посебно у земљама у развоју. Поред тога, Француска на пољу спољне и безбедносне политике традиционално инсистира на својој посебности и независности, што је изразито видљиво у њеном деловању унутар NATO савеза, као и кључној и предводничкој улози коју жели да има у обликовању европске стварности, изградњи јединствене, независне европске безбедносне и одбрамбене политике. Шведска је држава која на међународном плану традиционално проводи политику неутралности, али са друге стране има дугу и изразито богату историју међународног ангажовања под окриљем Организације УН на задацима одрживог економског развоја земаља „трећег света“, промоције међународне сарадње и изналажења трајног и мирољубивог решења за међународне конфликте. Истовремено, Шведску ово не спречава да буде у самом врху светских произвођача и извозника наоружања и војне опреме, због чега је приликом пријема у пуноправно чланство ЕУ, инсистирала на задржавању независности своје одбрамбене и безбедносне политике.³⁷

За ретке државе се може рећи да баштине неколико веома различитих (спољно)политичких традиција. У свом запаженом раду о традицији америчке спољне политике кроз њену историју,³⁸ амерички истраживач и публициста Волтер Расел Мид (*Walter Russell Mead*) тврди да је политичко понашање и деловање САД у међународној средини одраз четири битно супротстављене (спољно)политичке традиције америчке политичке елите које се циклично смењују и понављају. Према тим тврдњама, тзв. Џеферсонијанци прате филозофско-политичко наслеђе једног од оснивача америчке нације Томаса Џефсона и залажу се за изолационистичку и анти-интервенционистичку спољну и безбедносну политику, као најјефтинији и најмање опасан метод за одбрану демократије и америчког начина живота. Насупрот њима, следбеници традиције председника Ендру Џексона се, иако више наклоњенији изолационизму, залажу за енергичну, офанзивну, а неретко и унилатералну спољнополитичку акцију у циљу у осигурања безбедности и економског благостања америчких грађана и заштите националних интереса, части и престижа САД. Традиција председника Вудро Вилсона представља „идеалистички“ поглед на свет у којој Америка и њена спољна политика имају месијанску улогу у ширењу и заштити демократије, капитализма и његових вредности, као и људских права и слобода, често и снагом њеног оружја. Баштинци „америчког реализма“ - политичке филозофије Александра Хамилтона, утемељивача и првог министра финансија америчке државе, виде свет као једно велико тржиште, а улогу америчке спољне политике првенствено у промоцији и заштити америчког економског интереса и предузетништва кроз слободну међународну трговину и интеграцију у глобално тржиште у којем би САД морале имати и задржати кључно место.

Уверења националних елита

Уверења су скуп претпоставки за које њихов носилац чврсто верује да су тачне, иако њихова истинитост и тачност у пракси није доказана. Она по свом садржају и форми могу бити и научне хипотезе, али и обичне предрасуде. Без обзира на њи-

³⁷ Vukadinović Radovan, *Teorije vanjske politike*, Politička kultura, Zagreb, 2005, str. 122.

³⁸ Mead Walter R., *Special Providence: American Foreign Policy and How it changed the world*, Routledge, New York, 2002.

хову сумњиву утемељеност на објективној реалности, поједина уверења могу бити широко раширена и прихваћена у једном друштву и представљати чврст ослонац за изградњу националних митова и идеологија.³⁹ Као таква, уверења су релативно отпорна на промене и преиспитивања, како по питању њиховог садржаја и основности, тако и по питању њихове релевантности за савремене међународне односе. Уверења политичке, академске и културне елите једне нације о сопственој држави, као и о (спољном) окружењу у којем живе, стварају и реализују политику могу имати, а често и имају снажан утицај на формирање стратешке културе једне нације, а последично и на њено стратешко деловање на унутрашњем и међународном плану. Осим тога, темељна уверења политичких елита, појединих истакнутих државника или креатора спољне и безбедносне политике најмоћнијих држава света, могу имати велики утицај не само на „судбину“ сопствене државе, него и других држава и међународног система у целини.

Уверења се у политичком животу неретко појављују у виду тврдњи и парола, попут оних који истичу да се поједине државе увек понашају пријатељски и заштитнички, док неке друге готово увек имају отворене или скривене непријатељске намере; да је одређена држава „неопходна и незаменљива нација“, од кључног значаја за стабилност, сигурност и просперитет целог међународног система, чији политички, економски и културни модел представља сигуран пут за успех једног друштва.⁴⁰ Нека уверења, исказана у виду формула и крилатица попут оних да „онај ко влада светским морима доминира над Евроазијом и држи судбину света у својим рукама“, или да је главни задатак (међународне) политике „одбрана слободе и људских права“ и/или „изградња света сигурног за демократије“, често бивају уграђена у дугорочне спољнополитичке циљеве и активности појединих држава на међународном плану. Како би боље и потпуније сагледали обим и начин утицаја уверења политичких елита на формирање и развој стратешке културе и стратешко деловање државе, учинићемо то анализом на примеру Сједињених Америчких Држава, Европе и Русије.

Пример САД

Уверење о изузетности Америке која је дубоко укоренења у америчкој политичкој - култури се заснива на искреном уверењу америчке политичке и академске елите о САД као посебној и непоновљивој нацији која има посебну мисију и позвање да предводи остатак света.⁴¹ Сходно томе, Америка се сматра бастионом демократије, слободе, правде и једнакости, и „најсјајнијим примером способности човека да живи у миру и хармонији са својим сународницима“. Као такве, Сједињене Америчке Државе су изузете од дејства „закона историје“, т. ј. фазе успона, стагнације и неминовног коначног пада, кроз који су без изузетка претходно прошле и друге велике империје и нације.

³⁹ Vukadinović Radovan, *Teorije vanjske politike*, Politička kultura, Zagreb, 2005, str. 100.

⁴⁰ Из обраћања бившег америчког председника Вилијама (Била) Клинтонa на Универзитету „Џорџ Вашингтон“ одржаном 05. августа 1996. године. Преузето из: McCrisken, Trevor B., (2002), *Exceptionalism*, Izvor: Internet, dostupno na: <http://www.encyclopedia.com/social-sciences/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/exceptionalism>, pristupljeno 20.11.2017.

⁴¹ McCrisken Trevor B., (2002), *Exceptionalism*.

Снажно уверење у властиту изузетност значајно доприноси формирању и неговању бројних представа које већина Американаца гаји о себи и остатку света.⁴² Искрено верујући у доброћудност Америке и њених намера према другим државама, које су лишене било какве жеље за стицање материјалне или друге врсте користи, ватрени поборници америчке изузетности и позвања су пред себе поставили крајње амбициозан и племенит циљ – помоћи свим другим земљама да верно следе пример „изабране нације“.⁴³ Анализирајући политичку историју Америке, од њеног настанка до данас, може се рећи, да су две струје америчке изузетности испољиле изразито велики утицај на формирање, развој и реализацију њене спољне и безбедносне политике.

Прва струја се залаже за то да САД требају и морају предводити свет искључиво - тако што ће изграђивати, унапређивати и штитити јединствене и непоновљиве особине америчког друштва, као „бљештавог града на врху брда“ који представља најбољи, савршени узор из којег ће други учити или га следити. Америка то треба да чини тако што ће се максимално устручавати од мешања у унутрашња питања и суверена права других, „у потрази за чудовиштима које треба уништити“,⁴⁴ како би избегла ризик од наношења штете или неправде другим државама и нацијама и подривања темељних принципа и вредности за које се америчка нација залаже и које брани.

С друге стране, заговорници тзв. мисионарске струје, настале почетком 20. века, заговарају далеко активнију улогу Америке у међународним, али и унутрашњим пословима других држава, али не да би их због сопствених интереса потчинила својој вољи, већ да би им помогла да као и САД постану, слободне и успешне демократске земље. Са јачањем утицаја следбеника тзв. Теорије демократског мира, према којој државе са демократским (и републиканским) политичким уређењем нису склоне међусобним ратовима, ова струја је имала пропорционално много већи утицај на главне токове америчке спољне и безбедносне политике. У том смислу, снажно и отворено подстицање разних „демократских покрета“ и инсистирање америчке државе на потреби ширења и заштите демократских институција власти, људских права и слобода широм света, има за циљ да свет учине далеко безбеднијим и сигурнијим местом за Америку и њене грађане.⁴⁵

Стога не треба да чуди то што се у самом врху приоритета обеју Стратегија националне безбедности САД⁴⁶ председника Џорџа Буша млађег, насталих након терористичких напада на Њујорк и Вашингтон, поред борбе против глобалног тероризма и спречавања ширења оружја за масовно уништење, нашао и циљ хитне и свеобухватне политичке и друштвене трансформације света, коју је намеравао да спроведе непоколебљивим проношењем слободе и демократије широм света и претварањем појединих ауторитарних држава Блиског Истока у стабилне, узорне и самоодрживе демократије.

⁴² Ibid.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Из обраћања државног секретара САД Џона Квинсија Адамса нацији 04. јула 1821. године, преузето из: Gaddis John L., *Surprise, strategy and American experience*, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts, 2004, p.29.

⁴⁵ McCrisken Trevor B., *Exceptionalism*.

⁴⁶ Bush, George W., *The National Security Strategy of the United States of America*, September 2002, Izvor: Internet, dostupno na: <http://www.state.gov/documents/organization/63562.pdf>, pp. 4-5, 9-10, pristupljeno 12.03.2007; Bush, George W., *The National Security Strategy of the United States of America*, March 2006, Izvor: Internet, dostupno na: <http://www.comw.org/qdr/fulltext/nss2006.pdf>, pp. 1, 4-7, pristupljeno 18.03.2007.

Пример европских држава

Све док је веза између јавног мњења и стратегије слаба, преовладајућа уверења које гаји „стратешка елита“ ће бити од кључног значаја за стратешко деловање државе⁴⁷. Тако са променом уверења националне елите о сопственој земљи, као и окружењу у којем стварају и реализују спољну и безбедносну политику долази и до значајних промена у стратешкој култури и самој стратегији државе. Ово је нарочито видљиво на примеру истакнутих представника политичке, научне и културне елите кључних западно европских земаља које су своја темељна уверења и ставове о циљевима и начинима деловања државе на плану спољне и безбедносне политике стварали у бурним периодима послератне европске историје, крајем шездесетих и почетком седамдесетих година двадесетог века. У овом периоду, читава генерација националних елита Европе, која ће на крају века поставити темеље и основне правце развоја европске спољне, безбедносне и одбрамбене политике, се формирала под утицајима разних покрета и алтернативно-критичких теорија које су имали широк спектар реформистичких циљева, заснованих на уверењу да се новим, напредним идејама свет може темељно променити на боље.⁴⁸

Један од резултата оваквог развоја и формирања елита Европе је стварање и спровођење спољнополитичких и безбедносних стратегија и политика које су снажно утемељене на поставкама либералног интернационализма (тесној сарадњи и институционалном повезивању држава, ширењу демократије и правне државе, првенству заједништва над уским националним интересима и економије над политиком) као најбољем путу ка праведном и одрживом миру и напретку. На том путу, политичке и културне елите Европе самовољно, свесно одбацују некада јасно препознатљива обележја европске националне државе (национални интерес и идентитет), уступајући знатне делове свог суверенитета наднационалном политичком субјекту – Европској унији, чија би историјска мисија требала да буде „протеривање“ тзв. реалполитике из Европе, а не њено неговање.⁴⁹

Последично, политичка елита већине европских „постмодерних држава“, решење кључних проблема и горућих питања који доминирају међународном агендом углавном посматра кроз призму тзв. меке моћи. У свом стратешком деловању на плану спољне и безбедносне политике, Европска унија и огромна већина њених чланица се залажу за решавање сукоба и спорова мирним путем, ослањајући се на дипломатију, међународно право и конвенције, као и на издашне економске подстицаје за „добровољно прихватање“ темељних вредности заједнице европских народа садржаним у тзв. Копенхашким критеријумима.⁵⁰

И поред све приче о успостављању војних капацитета за самостално деловање ЕУ у међународној арени, снажна жеља за очување мира и стабилности на европском тлу има за последицу готово инстинктивну негативну реакцију европских политичких елита, стручне и академске јавности, на било који предлог значајнијег и дужег

⁴⁷ Тоје Асле, (2009) „Strateška kultura kao analitički alat“, *Bezbednost zapadnog Balkana*, 4(14), str. 17.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Ibid., str. 18.

⁵⁰ Копенхашки критеријуми обухватају скуп политичких, економских и правних критеријума која држава мора да испуни како би постала чланица ЕУ. Критеријуми захтевају стабилност институција које обезбеђују демократију, владавину права, поштовање људских и мањинских права; успостављање инструменталне тржишне привреде у националној економији; и преузимање целокупне правне тековине ЕУ.

војног ангажовања Уније и који са собом носи потребу преузимања крупних ризика, и бројне непланиране и нежељене последице. Ово углавном представља и главни узрок за одсуство храбрих потеза, неодлучност и уздржаност која сувише често прати реализацију не само “јединствене и усаглашене” европске спољне и безбедносне политике, него и политике највећег дела „стarih“ чланица Европске уније.

Пример Русије

Утицај која уверења елита могу имати на стратешку културу и стратешко деловање државе се неретко може знатно боље сагледати и проценити на примеру неке друге, вредносно и интересно супротстављене државе. Уважавајући сву могућност стварања стереотипа и предрасуда, резултати оваквих анализа често бивају разлог за промену стратегије деловања сопствене државе. Једна од најпознатијих, а по свом опсегу вероватно и најутицајнијих анализа утицаја уверења највиших државника на спољне политичке и стратегије националне безбедности је анализа совјетске стратешке културе америчког дипломате, политиколога и историчара Џорџа Кенана (*George F. Kennan*). У свом познатом „Дугачком телеграму“,⁵¹ који је као амбасадор САД у Москви упутио тадашњем америчком државном секретару, Кенан је детаљно објаснио „природу“ и намере совјетске власти и предложио нову стратегију односа Америке са Совјетским Савезом.

Кенан у телеграму истиче да је разлог за „неуротично сагледавање међународних односа“ највиших званичника Кремља, „традиционалан и инстинктиван руски осећај не-сигурности“ који није само последица живота на огромној територији са многобројним агресивним суседима, него (пре свега) страха од моћнијих, економски напреднијих организованијих друштава Запада са којима долази у контакт. По Кенану, совјетске (и руске) ауторитарне елите су се плашили контакта са Западом, много више због сопствене позиције и начина устројства своје власти, него због бриге о судбини (руског) народа и државе. Ове елите „краси“ велика сумњичавост према свему што долази споља и дубоко уверење да безбедност државе и њихове власти може доћи само кроз „стрпљиву али смртоносну борбу за потпуно уништење непријатеља“, а никако кроз „стални мирољубив суживот“, договор или компромис са њим (Западом).⁵²

Међутим, совјетској (и руској) политичкој елити је такав стално присутни непријатељ на совјетским (руским) границама животни потребан, јер његово постојање, како сматра Кенан, даје легитимитет за аутократски начин владавине Кремља и одржава трајну потребу за екстремну централизацију политичке и војне власти у Русији. Совјетска (руска) држава, као ни њено руководство, не ради по унапред одређеним плановима, нити је склона да преузима непотребан ризик. Иако је „неприступачна за логику разума“ руска политичка елита је „веома осетљива на логику силе“. Због тога се она „лако и често повлачи“, закључује Кенан, „када наиђе на снажан отпор.“⁵³ Овај и други Кенанови закључци садржани у анализи су уграђени у саме темеље тзв. Труманове доктрине и чинили су основу америчке стратегије задржавања (енг. *Contain-*

⁵¹ Kennan, George F., (1946), *Long Telegram*, Izvor: Internet, dostupno na: https://www.trumanlibrary.org/whistlestop/study_collections/coldwar/documents/pdf/6-6.pdf, pristupljeno 28.11.2017.

⁵² Ibid, pp. 5-6.

⁵³ Ibid, pp. 6-7, 16-17.

ment), односно ограничавања и активног сузбијања даљег просторног ширења со-вјетског утицаја у свету, која је обележила највећи део Хладног рата.

Премда је Хладни рат одавно завршен, а са нестанком Совјетског Савеза са светске политичке позорнице и интензивно ривалство између два идеолошки непомирљиво супротстављена блока, чини се да су, после краткотрајног, дводеценијског за-тишја, поново, и готово у својој пуној снази, оживела стара непријатељства и подо-зрења између Русије и Запада. Са обе стране границе се поново гомилају значајни војни ефективи, политичка реторика се све више заоштрава, и намећу санкције и ограничења на пољу економије, енергетике, медија, па и спорта. „Дежурни аналити-чари“ и експерти се напросто утркују да јавности „укажу и појасне“ да је стари, агре-сивни непријатељ са Запада поново пред руским вратима, односно да је ратоборна и агресивна Русија са новим ауторитарним владаром (Путином) поново спремна да се шири, вешто уносећи раздор међу савезнике у намери да загосподари Европом, са-мо што је сада уместо идеологије комунизма покреће национализам. Ови злослутни сценарији опомињу да су основне поставке из Кенанове анализе совјетске (руске) стратешке културе још увек живе и и те како валидне. „Историја се никада не пона-вља“, говорио је чувени амерички књижевник Марк Твен, „али се зато често римује“.

Закључак

У савременом свету тесне повезаности и интеракције држава, изразито динами-чних међународних збивања, честих и изненадних промена, у којем су спољна и политика националне безбедности зашле у све сфере друштвеног живота, понаша-ње и деловање државе на међународном плану се тешко може посматрати као прост резултат рационалног избора кључних актера тих политика, који доносе од-луке у једној релативно затвореној, изолованој средини. Спољна и безбедносна п-олитика се не могу посматрати ни као производ околности, „случаја и хазарда“, нит-и пак свести на „скуп стихијски постављених, различитих индивидуалних одлука и деловања“ најважнијих политичких представника једне земље.⁵⁴

Свака политика, па тако и она која се бави питањима националне безбедности - и односа са другим државама и организацијама (савезима) је резултат дугих пре-говора и тешких компромиса са различитим и неретко супротстављеним интереси-ма, потребама и захтевима из унутрашњег и спољног окружења. Спољно окружење је средина из које долазе главни подстицаји за деловање државе на спољнополи-тичком и безбедносном плану, где се, у контакту и интеракцији са политикама друг-их држава, нормама и правилима, њена спољна и политика националне безбедно-сти сукобљава, прилагођава, употпуњује и спроводи у намери да реализује своје - циљеве, заштити националне интересе и очува вредности на којима ти интереси - почивају. Унутрашње окружење, с друге стране, представља средину у којој се и с-пољна и политика националне безбедности једне државе ствара. Кључни актери - ових политика никада не могу да се у потпуности издвоје из структуре и културе д-руштва којем припадају, и у којем играју многоструке улоге.⁵⁵

⁵⁴ Vukadinović Radovan, *Teorije vanjske politike*, str. 77, 86

⁵⁵ Димитријевић В., Стојановић Р., *Међународни односи*, стр. 225-226.

Стога, њихове политичке одлуке не могу бити сасвим ослобођене утицаја основних вредности, заједничких претпоставки, историјских искустава и традиције тог друштва, као и особина простора у којем то друштво кроз векове живи и ствара. Ово истовремено представља интегрални део „културног обрасца“, односно стратешке културе једног друштва, које његови чланови временом прихватају, апсорбују и преносе путем процеса социјализације. Свака држава (друштво), а сходно томе и њихове елите и безбедносне заједнице имају јединствену, себи својствену и постојану стратешку културу, односно идејни миље, који умерава, ограничава и/или условљава избор њених стратешких одлука и начина деловања. Стратешка култура, као стално и свеприсутни фактор, увек носи потенцијал да утиче на стратешке одлуке, а последично и на понашање државе, који се у различитим ситуацијама и околностима реализује у мањој или већој мери.

Циљ овог рада је био да истакне и изврши анализу, по мишљењу аутора, најважнијих извора, односно чинилаца стратешке културе, који мотивишу, обликују, ограничавају, условљавају и опредељују одлуке, понашање и деловање државе на плану спољне и безбедносне политике. Као кључни чиниоци стратешке културе у раду су наведени утицаји најзначајнијих елемената и особина географског простора државе; материјалних и људских ресурса и богатства; историјског искуства и политичке традиције друштва (државе) и уверења, односно веровања националних елита, а посебан акценат је дат на сагледавању практичног утицаја ових чинилаца на стратегију и спољну и безбедносну политику појединих најважнијих држава међународног система.

Због ограничења у домену обима рада, у групу чинилаца који у значајној мери (а неки од њих, како тврде поједини аутори, и пресудно) утичу на стварање стратешких културних идентитета и стратешко понашање држава нису увршћени, ни аналитички обрађени поједини чиниоци стратешке културе који би објективно требали да се нађу на једној оваквој листи попут: утицаја организационе културе (посебно војне организације), технологије, политичког система и идеологије, митова или најважније културне заоставштине друштва (нације).

Упркос могућој критици, која се може чинити као сасвим основана, да би се креирањем једне овакве листе чинилаца стратешке културе, у „мору осталих важних“ фактора (чинилаца) изгубили управо они најзначајнији, који постоје и делују у готово свим срединама и свим ситуацијама - без обзира на разлике и сличности које постоје између држава, овакво настојање би имало не мали научни и практични значај и оправданост. На овај начин формирана и темељно и свеобухватно аналитички обрађена листа чинилаца стратешке културе би могла послужити и као својеврсни истраживачки алат помоћу којег би било могуће извршити:

- свестранију и детаљнију анализу спољне и безбедносне политике појединих држава у одређеном временском периоду,
- установљавање узрока и одређене закономерности у стратешком деловању држава на плану спољне и безбедносне политике,
- много чвршће предвиђање основних праваца и будућег развоја спољне и безбедносне политике одређене државе.

Поред тога овакав модел би омогућио, да се на основу истих критеријума, изврши:

- компаративна анализа спољних и политика националне безбедности различитих држава, њихових циљева и стратегија, одлука и активности, и
- проучавање и упоређивање стварног утицаја и садржајности чинилаца стратешке културе у циљевима, одлукама и активностима држава са различитим или веома сличним спољнополитичким и безбедносним системима.

Све ово би, међутим, била тема за један нови, знатно обимнији рад и сасвим ново истраживање. Идеја је ту, а изазов испред нас.

Литература

[1] Bush, George W., *The National Security Strategy of the United States of America*, September 2002, Izvor: Internet, dostupno na: <http://www.state.gov/documents/organization/63562.pdf>, pristupljeno 12.03.2007.

[2] Bush, George W., *The National Security Strategy of the United States of America*, March 2006, Izvor: Internet, dostupno na: <http://www.comw.org/qdr/fulltext/nss2006.pdf>, pristupljeno 18.03.2007.

[3] Gaddis John L., *Suprise, strategy and American experience*, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts, 2004.

[4] Gray, Colin S., *Modern Strategy*, Oxford University Press, New York, 1999.

[5] Gray, Colin S., (2007), *British and American Strategic Culture*, Izvor: Internet, dostupno na: https://www.google.rs/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=6&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwjYsYHmnY7YAahVQ5aQKHa2_BFkQFghVMAU&url=https%3A%2F%2Fusu.instructure.com%2Fcourses%2F418268%2Ffiles%2F62479657%2Fdownload%3Fverifier%3Dwngjz38tWje14ivh2AelDmbFIM59zTKTQNhh6iM%26wrap%3D1&usq=AOvVaw3IWbi9TOaMBLdnVwWH3qop, pristupljeno 27.11.2017.

[6] Димитријевић В., Стојановић П., *Међународни односи*, Службени лист СРЈ, Београд, 1996.

[7] Ermarth, Fritz W., (2006), *Russia's strategic culture: past, present, and ... in transition?*, Izvor: Internet, dostupno na: <https://fas.org/irp/agency/dod/dtra/russia.pdf>, pristupljeno 28.11.2017.;

[8] Friedman George, (2016), *10 maps that explain Russia's strategy*, Izvor: Internet, dostupno na: <http://www.businessinsider.com/10-maps-that-explain-russias-strategy-2016-1>, pristupljeno 28.11.2017.

[9] Kennan, George F., (1946), *Long Telegram*, Izvor: Internet, dostupno na: https://www.trumanlibrary.org/whistlestop/study_collections/coldwar/documents/pdf/6-6.pdf, pristupljeno 28.11.2017.

[10] Ковач М., Стојковић Д., *Стратегијско планирање одбране*, ВИЗ, Београд, 2009.

[11] McCrisken, Trevor B., (2002), *Exceptionalism*, Izvor: Internet, dostupno na: <http://www.encyclopedia.com/social-sciences/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/exceptionalism>, pristupljeno 20.11.2017.

[12] Mead, Walter R., *Special Providence: American Foreign Policy and How it changed the world*, Routledge, New York, 2002.

[13] Nye Joseph S., Keohane Robert O., (1998) „Power and Interdependence in the Information Age“, *Foreign Affairs*, Vol.77, No. 5, pp. 81-94.

[14] Tellis, Ashley J., (2016) *Understanding Strategic Cultures in the Asia-Pacific*, Izvor: Internet, dostupno na: http://www.nbr.org/publications/strategic_asia/pdf/StrategicAsia2016_Overview_Tellis.pdf, pristupljeno 28.11.2017.

[15] Тоје А., (2009) „Стратешка култура као аналитички алат“, *Bezbednost zapadnog Balkana*, 4, pp. 3-23.

[16] Sinovets Polina, (2016), *From Stalin to Putin: Russian Strategic Culture in the XXI Century, Its Continuity, and Change*, Izvor: Internet, dostupno na: <http://www.davidpublisher.org/Public/uploads/Contribute/57eb1fe5a12bc.pdf>, pristupljeno 28.11.2017.

[17] Simić, Dragan R., *Svetska Politika*, Čigoja štampa, Beograd, 2009.

[18] Vukadinović Radovan, *Teorije vanjske politike*, Politička kultura, Zagreb, 2005.

[19] Zaman, Rasheed U., (2009) „Strategic Culture: a „cultural“ understanding of war“, *Comparative Strategy*, 28(4), pp. 68-88.